

Tátrai Tibor

Miért hiszünk olyan dolgokban, amelyek nem igazak?

Mottó: lehet, hogy elég sokat tudsz egy témáról ahhoz, hogy elhidd, hogy igazad van, de nem elég sokat ahhoz, hogy tudd, hogy tévedhetsz.

A közelmúltban, böngészés közben felkeltette a figyelmemet a fenti című videó (Why do we believe things that aren't true? | Philip Fernbach | TEDxMileHigh 2017. szept. 13.) Az előadó Philip Fernbach, kognitív tudós, professzor a Leeds Business School-ban a Colorado Egyetemen, Boulderben.

Az alábbiakban összefoglalom az előadás tartalmát, amelynek mondanivalója talán aktuálisabb, mint elhangzásakor. Arra gondoltam, hogy közösségünk tagjai, valamint érdeklődő olvasóink az előadást megtekintve, vagy e cikket elolvasva hasznosítani tudják az itt leírt gondolatokat. Ez is hozzájárulhat meditációnk, beszélgetéseink, vitáink színvonalának emeléséhez, és ezen keresztül önmagunk és a bennünket körülvevő modern világ teljesebb megértéséhez.

B.o.B. és a lapos Föld

2016 januárjában egy B.o.B. nevű énekes, rapper, dalíró, producer (Bobby Ray Simmons Jr.) kifejtette azt a nézetét, hogy a Föld lapos. Neil deGrasse Tyson asztrofizikus a Twitteren válaszolt, B.o.B.-nek, és megpróbálta meggyőzni arról, hogy a Föld kerek. De a rapper nem volt hajlandó visszavonni nézeteit, és még a NASA-t is megvádolta azzal, hogy kerüli a kérdéseket. Elég meggyőző volt ahhoz, hogy akik követték vitájukat, akár az ő álláspontjára is tudtak helyzkedni.

A vita kapcsán kiderült, hogy van egy „Laposföld társaság” akik lényegében hisznek a laposföld létezésében. Ennek a mozgalomnak a gyökerei egészen az 1800-as évekig nyúlnak vissza. A társaság 2016-ban felvette tagjai közé B.o.B.-t is. Mottójuk elég elképesztő:

„Fegyverek vagyunk a gondolat elnyomása ellen és a New age globularista hazugságai ellen. E célból otthont kínálunk azoknak a makacs gondolkodóknak, akik bátran haladnak a Föld valódi alakjának felismerésében. Éspedig abban, hogy a Föld lapos.”

És ez nem vicc: B.O.B és a sík-földiek valóban hiszik, hogy a föld lapos, minden ellenkező bizonyíték ellenére.

Nem tudunk eleget

Miért is hoztuk fel ezt a példát? Azért, hogy megmutassuk azt, hogy természetes reakciónk erre a történetre rossz. Az első reakciónk az lehet, hogy nevetünk rajtuk, és azt gondoljuk, hogy azok, akik ezt állítják hihetetlenül bolondok, vagy örültek. De ha jól megnézzük őket emberként, láthatjuk, hogy nem is nagyon különböznek tőlünk.

A hamis hit, hiedelem, a tévedés alapvető születési előjogunk. Ez olyan alapelveken nyugszik, melyek az elménk működését és az információk tárolását szabályozzák. Gondoljunk bele, hogy az emberek egyes csoportjai olyan dolgokat hisznek, amelyek egyszerűen

Philip Fernbach kognitív tudós előadása a TED-en

nem igazak. A jelenlegi helyzetben egy járvány közepén vagyunk. Az álhírek elterjedése megmutatja, hogy milyen könnyű az embereket becsapni. Legyenek a társadalmi ranglétra bármelyik fokán, vagy a politikai erőter bármely oldalán.

A tudomány tagadása *mainstream*mé vált. A lakosság egy jelentős része szembehelyezkedik a tudományos konszenzussal, amely például a vakcinációra, a globális felmelegedésre vagy a genetikailag módosított élelmiszerek biztonságára vonatkozik. A nyilvánosság hozzáállása ezekhez a kérdésekhez szó szerint meghatározza, hogy lesz-e elegendő élelmiszer, fel tudjuk-e nevelni egészségesen gyermekeinket, hagyjuk-e elhatalmasodni az éghajlati katasztrófát.

A tét nagy, éppen ezért nem elegendő mindent az örültségre, vagy a butaságra ráfogni. Egyszerű magyarázatok nem vezetnek sehova. Meg kell értenünk, hogy mi az a gondolkodási mód, amely fogékonyra tesz bennünket a nem igaz dolgok elhívására. És ez a magyarázat egyfajta sokkoló megfigyeléssel kezdődik.

Ez pedig a következő: *nem tudunk eleget ahhoz, hogy igazolni tudjunk szinte mindent, amiben hiszünk.* Ez lehet, hogy örültségnek tűnik, de gondoljunk át néhány igazán nyilvánvaló tényre. Mindannyian hisszük, hogy a Föld a Nap körül forog. Természetesen tudjuk ezt. De mi alapján? Mindannyian meg tudjuk magyarázni és igazolni azokat a csillagászati megfigyeléseket, amelyek alátámasztják ezt a hitet? És mi van a dohányzással? Mindannyian tudjuk, hogy szörnyű és ártalmas. De valójában mi rossz van a cigarettafüstben, és mit tesz a testünkkel és a sejtjeinkkel? Valójában mi a rák, és hogyan is alakul ki?

Ezek példák ugyanarra a dologra. A legtöbb véleményünk nem azon alapul, ami a fejünkben van, és ennek jó oka van. Emberként nem vagyunk képesek arra, hogy sok részletes információt tároljunk. Az 1980-as években Thomas Landauer nevű pszichológus arra vállalkozott, hogy byte-ban becsülje meg az egyén tudásbázisának nagyságát, ugyanabban a skálában, amelyet a számítógépes memóriák mérésére használnak. Az egyik megközelítése az volt, hogy elemezte a memória kísérletek eredményeit. Az embereket arra kérték, hogy tanulmányozzanak néhány ké-

pet, szót, vagy zenedarabot, majd később tesztelték őket, hogy felismerik-e azokat. Az adatok felhasználásával meg tudta becsülni az ismeretek elsajátításának sebességét és azt is, hogy milyen mértékben felejtjük el azokat. Aztán extrapolált egy 70 éves időtartamot és ez alapján Landauer becslése: *1 gigabájt.* Ez neveltséges, felháborító. Ez egy nagyon kis mennyiség. Néhány 1000 Ft-ért olyan pendrive-ot vásárolhatunk, amely több száz gigabyte-ot képes tárolni. Ez aggasztó, hiszen azt gondoljuk, hogy jó lenne, hogy sok információt, emléket, adatot tudjunk elménkben megőrizni. De valójában ez egy tévhit. Nem kell feltétlenül mindent tudnunk, vagy legalábbis nagyon sokat, mert nem vagyunk kénytelenek önmagunkban gondolkodni.

A gondolkodás társadalmi folyamat

Készült egy videó, ami Michael Thomasello és munkatársaitól származik. Ebben gyermekek kognitív képességeit vizsgálták más állatokkal, például csimpánzokkal összehasonlítva. A cél annak a megértése volt, hogy mi tesz igazán különlegessé minket. Milyen képességekben vagyunk kiválóak, amelyeket más élőlények, állatok egyszerűen nem tudnak elsajátítani. A kísérletben látható körülbelül két éves korú kisgyermek figyel egy kísérletező ember erőfeszítéseit, amelyek arra irányulnak, hogy könyveket tegyen be egy becsukott ajtajú szekrénybe. A férfi a kezében a könyvekkel, odaáll a szekrény elé, lökdösi és megpróbálja elhelyezni a könyveket a csukott ajtók mellett. Ez nem sikerül neki. A kisgyermek, aki még járni is alig tud, figyel a mozdulatait, majd odamegy a könyvszekrényhez és kitarja az ajtókat, hogy a felnőtt be tudja helyezni a könyveket. A kisgyermek mozdulata számunkra teljesen természetes, és semmiségnek tűnhet, de valójában hihetetlenül nehéz egy olyan felismerési rendszert kialakítani, amely képes az ilyen együttműködésre. Ez a sikerünk titka, ez választ el bennünket minden más gondolkodó lénytől. A csimpánzok rendszeresen kudarcot vallanak olyan feladatoknál, amelyek ismeretek megosztását és közös munkát igényelnek olyan feladatoknál, amelyek egy kisgyermek számára is könnyen elsajátítható célok elérését tűzik ki.

Michael Thomasello, pszichológus,
a Max Planck Evolúciós Antropológiai Intézet kutatója

Ez a felismerés rendkívül jelentős és megváltoztatja a szemléletünket az elme természetéről. A kognitív tudósok tanulmányozzák, hogy az egyének hogyan hoznak döntéseket, vagy hogyan oldják meg elszigetelten a problémákat.

De a gondolkodás társadalmi folyamat. Nem csak a fejünkben történik, hanem a körülöttünk lévő interakcióinkból is fakad. Az emberek egy kicsit jobban hasonlítanak a méhekre, mint azt első pillanatban gondolnánk. A kaptárban hihetetlenül összetett viselkedésű csoportok vannak, amelyek összefognak, szövetkeznek bizonyos érdekek és célok elérése érdekében. És ezeket úgy érik el, hogy senki sem felelős mindezért, senki sem irányítja őket. Összegyűjtik és tárolják az élelmiszert, védik a kaptárt a betolakodók ellen, és megoldják, hogy szaporodjanak, sokasodjanak. Kialakul közöttük a genetikai sokféleség. Kulcs a genetikai specializáció. Minden egyén elvégzi a maga kis részét, és megjelenik a bonyolultság.

Ugyanez igaz az emberekre is. Mindannyiunknak megvan a saját kis szelet szakértelme, de az elménk az együttműködésre és az ismeretek megosztására épül. Ez lehetővé teszi számunkra, hogy hihetetlenül összetett célokat hajtsunk végre, úgy, hogy egyikünknek sincs meg az a tudásunk, lehetőségünk, képességünk, hogy az egész feladatot megismerjük és megértsük.

Tekintsük például a milánói székesegyházat, az emberiség egyik nagy művét. Az építkezés 1386-ban kezdődött. A mai homlokzat Napóleon alatt, az 1800-as években készült el. A feladatlista az 1960-as években fejeződött be, amikor felszentelték a kapu végső formáját. 600 év telt el, ez idő alatt 75 vezetője volt az építkezésnek, és sok ezer ember vett részt a megvalósításban. Ezek közül az emberek közül senki sem közelítette meg azt a tudást, hogy megértse és átlássa az egészet. Minden nagy dolog sikerre, amit az emberek megvalósítottak, azon a képességen múlott, hogy megosztották ismereteiket és együttműködtek. (pl. Holdra szállás)

Tehát ez a tudásmegosztási történet pozitív oldala. Ha összerakjuk az elménket hihetetlen dolgokat tehetünk. De van egy sötét oldal is. Mivel úgy épülünk fel, hogy zökkenőmentesen merítsünk tudást a fejünkön kívülről is, gyakran nem tudjuk felismerni saját megértésünk határait.

Tehát ez a tudásmegosztási történet pozitív oldala. Ha összerakjuk az elménket hihetetlen dolgokat tehetünk. De van egy sötét oldal is. Mivel úgy épülünk fel, hogy zökkenőmentesen merítsünk tudást a fejünkön kívülről is, gyakran nem tudjuk felismerni saját megértésünk határait.

Tényleg tudjuk-e, amit tudunk?

Steven Sloman vezetett nemrég egy kísérletet. A kísérlet résztvevőinek mesélt egy új tudományos felfedezésről. Ez a felfedezés teljesen kitalált, és egy izzó szikláról szólt. A résztvevők egyik csoportjának arról beszélt, hogy tudósok még nem magyarázták meg, miért világítanak a sziklák. Majd megkérdezte tőlük, hogy mennyire értik ezt a dolgot. Nem meglepő módon azt mondták, hogy fogalmunk sincs arról, hogy ez hogyan lehetséges. Ez teljesen érthető, hiszen semmit sem tudtak a szikláról. A meglepő az volt, amikor a másik csoportnak mesélt ugyanerről a felfedezésről, de ezúttal azt mondta nekik, hogy a tudósok pontosan magyarázták, hogy hogyan és mitől világítanak a sziklák. Később arra a kérdésre, hogy hogyan lehetséges ez, azt a választ kapta, hogy valamennyire értik, hogy hogyan működik ez az egész. Ez azért érdekes, mert úgy, mint a másik

csoport, ők sem tudtak semmivel sem többet a sziklákról. Úgy tűnt, mintha a tudósok a tudásukat közvetlenül továbbadták volna nekik, pedig azt soha nem írták le, és nem is mondták el.

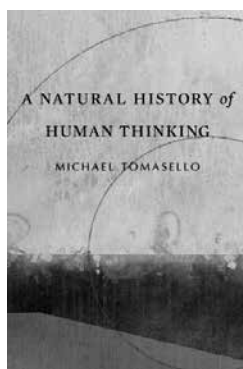
Hasonló dolog történik, amikor szörfözünk az interneten. Csak attól a tényről, hogy hozzáférünk nagyon sok információhoz, úgy érezhetjük, hogy sokkal többet tudunk azoknál, mint akik nem olvastak az adott témáról. Ez a megértési érzés fertőző, és amikor ez a ragályos megértés egyéni tudatlansággal párosul, az egy mérgező recept lehet. Erős meggyőződés alakul ki bennem, mert úgy érzem, hogy értem, de a megértésem hamis, a körülöttem lévőkötől származik. Egyénileg egyikünk sem tud eleget ahhoz, hogy megmondja mi igaz és mi hamis. És mégis azt érezzük, hogy szilárd talajon állunk, nem ellenőrizzük kellőképpen az információkat. Így az emberek egész csoportjai el tudják hinni a nem igaz dolgokat. Így lehetséges az, hogy bár teljes tudás nélkül építhetünk katedrálisokat, de még gyakrabban kártyavárakat is.

Mindenki szembejön. Mindenki hülye?

Az igazi tragédia abban rejlik, hogy hogyan viszonyulunk az olyan emberekhez, akik másfépp gondolkodnak dolgokat, akiknek más a hitük, mint nekünk. Abban az illúzióban élünk, hogy komoly elemzéssel jutottunk el saját pozícióinkhoz, és tudásunk alapján támogatni és igazolni tudjuk azt, amiben hiszünk. Ezért ha valaki nem hiszi el azt, amit mi hiszünk, nyilvánvaló hogy mi a probléma: „túl hülyék ahhoz, hogy lássák az igazságot”. És valóban azt érzed, hogy igazad van, amikor ezt gondold. Az álláspontjukhoz úgy jutottak el, hogy nem racionálisan értékelték a bizonyítékokat, és nem értik mélyen a kérdést.

De te sem érted! Gondoljuk át, például hogyan beszélünk egy olyan összetett kérdéstről, mint az egészségügy. A liberálisok úgy gondolják, hogy a megfizethető egészségügy a lehető legjobb. A konzervatívok szerint tönkreteszi a lakosságot és az országot. De a politikusok érvei nem sokat érnek, nem hatnak ránk. Laikusként nem tudunk igazságot tenni egy ilyen összetett kérdésben. Amikor kifejezzük érzéseinket egy ilyen bonyolult kérdésben, mi csak a

közösségünk tudását közvetítjük. A tudás nem az én fejemben és nem a te fejedben van, a tudás meg van osztva. Azok a dolgok is meg vannak osztva, amelyek igazán érdekelnek.

*Michael Tomasello:
Az emberi gondolkodás
természetrája*

Most nem az a lényeg, hogy az emberek hülyék, az igazság az, hogy mindannyian tudatlanok vagyunk. De ezt nem kell elrejtenuünk. A világ túlságosan bonyolult ahhoz, hogy bárki közülünk megértse. Ami különlegessé tesz bennünket az az a képesség, hogy meg-

osztással boldogulni tudunk e komplexitás közepe. És így a tudatlanságból újból kollektív zsenialitás fakadhat. A tudatlanság az emberi elme sajátossága, nem pedig hiba. Azonban nem kell annyira biztosnak lennünk olyan dolgokban, amelyeket nem értünk teljesen.

Természetesen álláspontot kell foglalni bizonyos kérdésekben anélkül, hogy mindent tudnánk róluk. Jó, hogyha szakértői forrásaink vannak a közösségeinkben és olyan kultúrában élünk, amely értékeli az igazságot. Akkor könnyebben rendbehozhatjuk a dolgokat. De amikor úgy érezzük magunkat, mintha egyénileg mindannyian mindenre rájöttünk volna, az egy torz és leegyszerűsített világnézethez vezethet: „az én utam tökéletes, a tiéd örült vagy gonosz”. A valóságban a legtöbb kérdés bonyolult, és a legtöbb ember jószándékkal rendelkezik.

A rossz hír a következő: nem tudjuk kiirtani a hamis hiedelmeket. Ezek túl mélyen be vannak ágyazódva, mélyebben mint gondolnánk.

Amit tehetünk, hogy gyakorolunk. Több szellemi alázat szükséges ahhoz, hogy megnyissuk elménket annak a lehetőségnek a felvetése előtt, hogy ezeknek a hamis hiedelmeknek egy része valószínűleg csak a saját közösségeinkben él. Használjuk ki azt a lehetőséget, hogy beszéljünk és gondolkodásunk minőségét javítsuk, hogy felismerjük megértésünk határait, és felbecsüljük, hogy a hitünk milyen mértékben függ a körülöttünk lévők nézeteitől.